

Katarzyna GOLIK

Instytut Studiów Politycznych PAN

katarzyna.golik@g.pl

CZYM JEST NARÓD PAŃSTWA ŚRODKA?

ZMIANY NARRACJI O STOSUNKACH ETNICZNYCH W CHINACH WSPÓŁCZESNYCH

ABSTRACT

What is Chinese Nation? Changing Narration of Ethnic Relations in Today's China

Since the ancient times the non-sinitic folks caused fear and were an object of disdain among the Chinese. In the twentieth-century China the concept of a "nation" has been included in the state doctrine. Last three decades has brought a significant change in policy towards minorities, who had been politically incorporated to a "Chinese Nation". This process was accompanied with an arising of the phenomenon of the „internal orientalism". The idea of the "Chinese Nation" is present not only in the Chinese political thought but also in the education system and pop culture.

Słowa kluczowe: mniejszości etniczne, Chiny, naród, Mongołowie, wewnętrzny orientalizm

Key-words: ethnic minorities, China, nation, Mongols, internal orientalism

WSTĘP

Dynamiczne przemiany w Chińskiej Republice Ludowej (ChRL) zapoczątkowane w 1978 r. przez Deng Xiaopinga nie dotyczyły wyłącznie sfery gospodarczej, ale dotknęły niemal wszystkich aspektów życia Chińczyków, otworzyły również nowy etap relacji międzyetnicznych i promowanie koncepcji narodu państwowego – „narodu

Państwa Środka”¹ (中华民族)². Obserwowane w tym okresie procesy to dopiero początek wielkiego projektu, który ma na celu zmianę świadomości różnorodnych ludów i wspólnot zamieszkujących państwo-kontynent³.

Podejście do mniejszości etnicznych w Chinach przeszło znaczącą ewolucję. W okresie cesarstwa ludy znajdujące się poza cywilizacją chińską były „ludami zewnętrznymi” (族), dla których przeciwwagą były różne „ludy wewnętrzne” (内族), czyli uchodzące za mniej lub bardziej „ucywilizowane”. Pomiedzy tymi ludami zachodziły złożone interakcje, okresy współpracy przeplatały się z epizodami konfrontacji. Kontakty te sprzyjały rozprzestrzenianiu się wpływów chińskich na ludy sąsiednie i na odwrót. Okres cesarstwa w tym zakresie był niejednorodny, z racji chociażby różnej polityki prowadzonej przez rdzennie chińskie dynastie, jak np. Ming, czy „barbarzyńskie” – przede wszystkim ostatnią dynastię Qing. Na przełomie XIX i XX w. centralną postacią tego nurtu intelektualnego był Sun Yat-sen (Song Zhongshan). Stworzył on koncepcję Chińczyków jako narodu składającego się z pięciu narodowości. Kolejni twórcy polityki narodowościowej w jakiś sposób musieli się odnieść do jego koncepcji, choć również je modyfikowali. Za rządów Guomindangu pojęcie człowieka Państwa Środka (中国人) utożsamiane było z Chińczykiem Han (汉人), zaś inne ludy były wrogimi „obcymi” (敌人). Za czasów Mao ludy niechińskie zostały włączone do wieloetnicznego państwa, ale nie narodu chińskiego. Wraz z okresem „reform i otwarcia” Denga zdefiniowana została wspólnota narodowa, w której mniejszości uznano za część „narodu Państwa Środka”, odzwierciedlającą koncepcję Fei Xiaotonga: „jedności w różnorodności”⁴.

Włączenie spuścizny mniejszości etnicznej do cywilizacji chińskiej znalazło odzwierciedlenie w kulturze masowej, za pomocą której propagowana jest owa jedność etniczna. Wraz z nastaniem „reform i otwarcia” do głównego nurtu, obok „czerwonej kultury”, zaczęły przenikać z jednej strony twory kulturowe inspirowane Zachodem, z drugiej – osadzone we własnej cywilizacji. Coraz częściej te rozmaite tendencje kulturowe zaczęły też się przeplatać, tworząc trudne do zaszufładowania eklektyczne wytwory. Próbuąc określić swoją, niszczoną w okresie „rewolucji kulturalnej”, tradycję, Chińczycy stanęli przed problemem zdefiniowania na nowo swojej kultury. Z jednej strony wskazano na kulturę dworską, która najsilniej była (z racji odległości czasowej) kojarzona ze spuścizną mandżurskiej dynastii Qing. Z drugiej – punktem odniesienia stały się tradycje wiejskie w charakterze prastarego fundamentu cywilizacji chińskiej.

¹ Termin ten tłumaczony bywa jako „naród chiński” lub „chińska nacja” (ang. *Chinese Nation*).

² *Zhong* (中) i *hua* (华) to terminy odnoszące się do państw chińskich, zaś *minzu* (民族) oznacza naród, narodowość, grupę etniczną.

³ W starożytności jednym z określeń Chin było „Święty Kontynent” (神州), które dobrze obrazuje sytuację, gdy poszczególne prowincje chińskie różnią się od siebie pod względem gospodarczym, politycznym, językowym, kulturowym itp. w podobnym stopniu jak państwa europejskie. Różnicowanie językowe dotyczy głównie języka mówionego, gdyż zapis jest w zasadzie zrozumiały dla wszystkich piśmiennych Chińczyków, stanowiąc przez to spoiwo dla odmiennych chińskich etnosów.

⁴ S. Szykiewicz, *Zmiany polityki Chińskiej Republiki Ludowej wobec mniejszości etnicznych po 1978 roku: ku uznaniu odrębności kulturowych*, [w:] *Wielkie przemiany w Chinach. Próba bilansu reform Deng Xiaopinga*, red. K. Gawlikowski, M. Ławacz, Warszawa 2012, s. 179.

W tym dyskursie mniejszości etniczne zostały umieszczone jako żywa skamielina – „proto-Hanowie”. Dzięki temu kultura mniejszości, czyli struktur społecznych będących „na zróżnicowanym poziomie rozwoju”⁵, zaczęła odgrywać rolę pierwotnej kultury chińskiej, gdy to, co „etniczne”, stało się „ludowym”.

Obecność ta ma swoją cenę. Kultura masowa czy edukacja promują mniejszości etniczne, lecz jednocześnie przekształcają je według sinocentrycznej wizji niechińskich ludów. Narzucenie dyskursu według chińskich wzorców sprzyja akulturacji mniejszości etnicznych, co powoduje często ich opór. Pomijanie w międzyetnicznym dyskursie kultury wysokiej, piśmiennictwa czy państwowości na rzecz cepelii uchodzi w odczuciu wielu z nich za degradujące i niebezpieczne dla przetrwania ich kultury.

Mniejszości etniczne stały się nie tylko elementem kultury masowej, ale również życia politycznego. Mongołowie są zmiennym przypadkiem narodowości, która skutecznie wykorzystała stworzone w ChRL instytucje służące tworzeniu reprezentacji politycznej ludów mniejszościowych. Na poziomie centralnym zajmują oni eksponowane stanowiska, zaś na poziomie lokalnym zręcznie balansują pomiędzy koniecznością implementacji zaleceń Pekinu a prowadzeniem własnej polityki narodowościowej.

EWOLUCJA KONCEPCJI MINZU W XX W.

Koncepcja mniejszości etnicznej czy narodowej w Chinach wyraźnie różni się od rozumienia tych pojęć na gruncie europejskim. Sinolog Leo J. Moser wprost stwierdził, że Chińczycy są kulturą, nie rasą, zatem przynależność do grupy określanej jako Hanowie była oparta na kryterium socjolingwistycznym⁶, a nie etnicznym. Stąd wynikało wspomniane wyodrębnianie „ludów zewnętrznych”, które było płynne i względne. Moser zwracał przykładowo uwagę na podobieństwo pomiędzy polityką wobec niehańskich peryferiów a polityką zagraniczną Chin⁷. Chińczycy dopiero w XX w. zapoznali się, za pośrednictwem języka japońskiego, z koncepcjami „narodu/narodowości/etnosu” (民族)⁸, „ludu” (人民) oraz innymi zachodnimi konstruktami.

Przekonanie o wyjątkowości własnej cywilizacji powiązane było z utożsamianiem jej z człowieczeństwem. Przez wieki ludy niechińskie, nazywane w Państwie Środka „barbarzyńskimi”⁹, zdaniem części sinologów w pewnych okresach były uważane za „podludzi”, których ewentualnie można ucywilizować¹⁰. Koncepcje te miały wpływ na

⁵ Fei Xiaotong, *Towards a People's Anthropology*, Beijing 1981, s. 65, *China Studies Series*.

⁶ L.J. Moser, *The Chinese Mosaic. The Peoples and Provinces of China*, Boulder 1985, s. 13, 24, *Wetview Special Studies on East Asia*.

⁷ *Tamże*, s. 25.

⁸ Jak widać, termin ten w języku chińskim jest bardzo nieprecyzyjny.

⁹ Jednym z popularnych określeń był *huren* (胡人). W muzeum w Dalian w 2011 r. w ten sposób zostały określone wszystkie ludy Jedwabnego Szlaku, także przy opisie przedmiotów nie było informacji o ich twórcach poza tym, że byli to wspomniani *huren*.

¹⁰ Por.: M.C. Elliott, *The Manchu Way. The Eight Banners and Ethnic Identity in Late Imperial China*, Stanford 2001, s. 22-26.

funkcjonującą do dziś wizję Chin złożonych z Chińczyków – tych doskonalszych, czyli Hanów, i tych „niedokończonych”, nie do końca uformowanych, czyli pozostałych ludów¹¹. Należy jednak pamiętać o tym, że określenie „ludy zewnętrzne” nie obejmowało przez wieki tych samych etnosów. Szczególnie w przypadku ludów Północy (北方民族)¹² stosunek do nich zmieniał się w zależności od okresu historycznego, szczególnie gdy akurat rządziła wywodząca się z nich dynastia. W kontekście rządów ostatniej, niechińskiej w końcu dynastii warto zwrócić uwagę na fakt ustanowienia przez państwo Qingów czterech języków oficjalnych oraz podział elity rządzącej, tzw. „chorągwianych”, na chorągwie mandżurskie, mongolskie i chińskie.

Biorąc pod uwagę kształtowanie się koncepcji narodu, a co za tym idzie podejścia do mniejszości etnicznych, przełomowym momentem była proklamacja Republiki Chińskiej. Wówczas to dr Sun Yat-sen¹³ włączył pojęcie narodu Państwa Środka do państwowej doktryny politycznej, zaś pochodzący z okresu cesarstwa termin *guomin* (國民)¹⁴ połączony został z anglosaską koncepcją *state nation*. W ramach nowo zdefiniowanego narodu wyróżniono „pięć narodowości” (五族): Hanów (Chińczyków Han), Mandżurów, Mongołów, Muzułmanów¹⁵ i Tybetańczyków. Pięć kolorów na sztandarze Republiki Chińskiej odpowiadało koncepcji ludów stanowiących „jedną rodzinę” (五族一家). Do idei tej nawiązywał prezydent Yuan Shikai¹⁶, twierdząc przykładowo, że *Mongolia Zewnętrzna*¹⁷ *wraz z narodem Państwa Środka przez kilkanaście lat stała się jedną rodziną*¹⁸. Zaś Sun Yat-sen twierdził: *niektórzy mówią, że po obaleniu Qingów nacjonalizm jest niepotrzebny [...] Teraz, mówią, [mamy] Republikę Pięciu Narodów, co, jeśli mamy wewnątrz kraju więcej niż pięć narodowości? Uważam, że w naszych Chinach wszystkie narodowości powinny stopić się w naród Państwa Środka. I naród Państwa Środka zmieni się w naród cywilizowany, po czym nastąpi koniec nacjonalizmu*¹⁹.

¹¹ S. Szynkiewicz, *Zmiany polityki...*, s. 175-176.

¹² Należały do nich ludy Wielkiego Stepu, Mandżurii i Syberii, czyli etnosy turskie (tureckie), mongolskie i tunguskie.

¹³ Sun Yat-sen (Sun Zhongshan) (1866-1925) – współtwórca Kuomintangu, uczestniczył w obaleniu mandżurskiej dynastii Qing i ustanowieniu republiki, tymczasowy prezydent Republiki Chińskiej.

¹⁴ Który został zawarty w nazwie utworzonej przez niego partii – Guomindangu.

¹⁵ Wart zaznaczenia jest fakt, iż „narodowość muzułmańska” funkcjonuje obecnie na Sri Lance i obejmuje m.in. przedstawicieli potomków Arabów oraz różnych, wyznających islam, etnosów z Indii. Kategoria ta pojawia się nawet w spisach państwowych w byłej Jugosławii jako relikw wprowadzonej w 1961 r. narodowości „etnicznych słowiańskich muzułmanów”.

¹⁶ Yuan Shikai (1859-1916) – generał i polityk, wynegocjował abdykację ostatniego cesarza mandżurskiego, po zrzeczeniu się władzy przez Sun Yat-sena wybrany na prezydenta Republiki Chińskiej.

¹⁷ W przybliżeniu: obecna Republika Mongolii.

¹⁸ 外蒙同為中華民族，數百年來儼如一家。中華民族 [Naród Państwa Środka], [online] <http://arts.imextrade.ru/education/nationalities-of-china/?lang=ch>, 7 VII 2013.

¹⁹ 有人說，清室推翻以後，民族主義可以不要。這話實在錯了。……現在說五族共和，我們國內何止五族呢？我的意思，應該把我們中國所有各民族融化成一個中華民族。……並且要把中華民族造成很文明的民族，然後民族主義乃為完了。中華民族 [Naród Państwa Środka], [online] <http://baike.baidu.com/view/9440.htm?noadap=1>, 7 VII 2013.

W przedstawionej koncepcji przywódców Republiki mniejszości etniczne zostały wprawdzie włączone do narodu chińskiego, ale równocześnie uznane za odrębne grupy narodowościowe, na dodatek podrzędne wobec Chińczyków Hanów. Ambiwalencję tę odzwierciedla m.in. niejednoznaczny stosunek do Mandżurów, których Sun Yat-sen włączył do „narodu Państwa Środka”, choć był twórcą zwycięskiego ruchu oporu przeciwko rządowi mandżurskim i nie uważał ich za „chińską władzę”²⁰. Mniejszości etniczne otrzymały możliwość akcesu do narodu Państwa Środka pod warunkiem przyswojenia kultury chińskiej, do czego wystarczyła jedynie zewnętrzna jej akceptacja, lecz co w praktyce mogło prowadzić do ich całkowitej asymilacji. Zatem wprowadzenie przez Sun Yat-sena konstruktu „narodowości” (民族) było rewolucyjne, niemniej sama koncepcja „chińskości” w znacznym stopniu okazała się po części kontynuacją idei z okresu cesarstwa.

Kolejny przewodniczący Guomindangu, gen. Czang Kaj-szek²¹, znacząco zmodyfikował koncepcję Suna, podporządkowując ją „wielkochińskiemu” nacjonalizmowi²². Twierdził on, że wszystkie mniejszości to boczne gałęzie Hanów²³, mają wspólnych przodków i „pod względem rasy i więzów krwi” są identyczne z Hanami. „Samookreślenie” narodowości rozumiane było jako dostęp do zdobyczy cywilizacji chińskiej. Zaś za źródło separatyzmu uważano intrygi mocarstw imperialistycznych²⁴.

Polityka narodowościowa w proklamowanej w 1949 r. Chińskiej Republice Ludowej miała swoje podstawy przede wszystkim w koncepcjach Sun Yat-sena. Jednakże zmiany w niej zachodzące były efektem sytuacji wewnątrz państwa i następowały jako skutek gwałtownych wewnętrznych zawirowań politycznych²⁵. W dokumentach KPCh z 1922 r. zawarta była koncepcja republiki federalnej, jako pogłębienie myśli Suna. „Republika pięciu narodów” (五族共和国) pokazuje założenia budowy „nowych Chin” jako państwa wieloetnicznego z istotną rolą polityczną mniejszości etnicznych.

Kluczowe miało okazać się doświadczenie Wielkiego Marszu²⁶, podczas którego komuniści uzyskali pomoc od mniejszości etnicznych²⁷. Skutkiem tych wydarzeń było

²⁰ K.A. Wittfogel, Feng Chia-sheng, *History of Chinese Society. Liao, 907-1125*, Philadelphia–New York 1949, s. 15, *Transactions of American Philosophical Society*, new ser., 36.

²¹ Czang Kaj-szek (Jiang Jieshi) (1887-1975) – przywódca Republiki Chińskiej (od 1949 r. na Tajwanie), następca Sun Yat-sena jako przewodniczącego Guomintangu.

²² S. Szynkiewicz, *Zmiany polityki...*, s. 176.

²³ Fei Xiaotong, *Towards...*, s. 60-61.

²⁴ Uradyn E. Bulag, *From Yeke-juu League to Ordos Municipality: Settler Colonialism and Alter/native Urbanization in Inner Mongolia*, „Provincial China” 2001, Vol. 7, nr 2, s. 5, [online] <http://dx.doi.org/10.1080/1326761032000176122>.

²⁵ S. Szynkiewicz, *Mniejszości etniczne*, [w:] *Chiny. Przemiany państwa i społeczeństwa w okresie reform 1978-2000*, red. K. Tomala, Warszawa 2003, s. 364-365.

²⁶ Inaczej: Długi Marsz, rozpoczęty w 1934 r., gdy centrala KPCh przebiła się przez okrążenie Guomindangu prowincji Jianxi i przechodząc przez jedenaście prowincji, połączyła się z innymi oddziałami komunistów i dotarła w 1935 r. do prowincji Shaanxi. Na skutek walk i trudów marszu życie straciło kilkadziesiąt tysięcy uczestników (z ok. 120 tys. do celu dotarło 10-30 tys. osób).

²⁷ Podczas przemarszu przez tereny etniczne, w tym prowincję Yunnan i tereny tybetańskie, komuniści mieli otrzymać nie tylko pomoc materialną od miejscowej ludności, ale niejednokrotnie również schronienie przed wojskami sprzymierzonymi z Guomindangiem.

poznanie skomplikowanej struktury etnicznej Państwa Środka²⁸. U podstaw zainteresowania KPCh niechińskimi ludami i polityki wobec nich leżały najpewniej względy praktyczne, tj. ochrona terenów przygranicznych. Istotną rolę mógł odegrać również aspekt ideologiczny. Zgodnie z obowiązującą doktryną partii komunistycznej mniejszości stanowiły klasę społeczną²⁹. Efektem takiego podejścia po przejściu władzy w państwie przez KPCh były późniejsze działania na rzecz rozwoju handlu, medycyny, edukacji, przedsięwzięcia badań etnograficznych, jak również utworzenia regionów autonomicznych i wyłonienia reprezentacji parlamentarnej. Wszystko to miało służyć podniesieniu statusu odpowiednika marksistowskiego proletariatu.

Do lat 50. XX w. nie przeprowadzono w Chinach całościowych badań etnograficznych i antropologicznych. W celu dokonania klasyfikacji ludów zamieszkujących ChRL, co miało też być podstawą wyłonienia reprezentacji politycznej mniejszości, powołano zespół pod przewodnictwem profesora Uniwersytetu w Cambridge Fei Xiaotonga, ucznia Bronisława Malinowskiego. W tym samym czasie zachodził proces kształtowania i określania społeczności „etnicznych Hanów” i administracyjnego odróżniania ich od mniejszości etnicznych³⁰. Niekiedy sprzyjało to postawom szowinistycznym i powodowało nieodosobnione przypadki rejestrowania lub rejestrowania się przedstawicieli mniejszości jako Hanów³¹.

Po proklamacji ChRL w 1949 r. i przyjęciu ideologii komunistycznej jako państwowej na koncepcję „narodowości” Sun Yat-sena silnie oddziaływały idee stalinowskie, które definiowały ją jako ustabilizowaną wspólnotę ludzi, powstałą na bazie języka, terytorium, życia gospodarczego i wspólnej kultury. Do tego czasu nie stworzono odpowiedniej klasyfikacji ludów zamieszkujących ChRL. Kiedy rozpoczęto pionierskie badania etnograficzne, ujawniło się bardzo wiele problemów metodycznych w zakresie stworzenia spójnej klasyfikacji ludów tego kraju. Pierwsze próby uporządkowania kwestii narodowościowej podjęto w latach 1949-1955, w efekcie czego zarejestrowano ponad czterysta nazw potencjalnych mniejszości. Następnie przeprowadzono intensywne badania terenowe, w rezultacie których w 1957 r. oficjalnie uznano jedenaście mniejszości³². Ostatecznie przyjęto liczbę pięćdziesięciu pięciu mniejszości narodowych, która obowiązuje do dnia dzisiejszego, choć sam Fei Xiaotong twierdził, że nie odzwierciedla ona w pełni struktury narodowościowej ChRL.

Podejście do mniejszości etnicznych w ChRL na przestrzeni dekad również podlegało zmianom. Faktyczna implementacja polityki narodowościowej mogła różnić się od oficjalnych doktryn politycznych. Z jednej strony nowe państwo miało gwaran-

²⁸ S. Szyrkiewicz, *Mniejszości...*, s. 365.

²⁹ Uradyn E. Bulag, *From Inequality to Difference: Colonial Contradictions of Class and Ethnicity in „Socialist” China*, „Cultural Studies” 2010, Vol. 14, nr 3-4, s. 4, [online] <http://dx.doi.org/10.1080/09502380050130437>.

³⁰ M.C. Elliott, *The Manchu...*, s. 15.

³¹ Był to istotny proces w przypadku Mandżurów. Por. też: Fei Xiaotong, *Towards...*, s. 16, 60-61.

³² *Tamże*, s. 60-61.

tować prawa rzekomo uciskanych wcześniej etnicznych „proletariuszy”, co nie zmieniło utrzymującej się ambiwalencji w stosunku do nich. Na rozbieżność tę wskazuje sposób przedstawienia niechińskich ludów w podręcznikach historycznych i sposób narracji opisujących relacje, przede wszystkim z ludami Północy. Interesujące spojrzenie na kształtowanie wyobrażenia Chińczyków Han o „innych” przedstawił Nimrod Baranovitch na podstawie analizy podręczników do historii dla szkół średnich z roku 1951, 1956 oraz 2003. W pierwszej z wymienionych publikacji „Chińczykiem” był jedynie przedstawiciel narodowości Han, zaś kontakty świata chińskiego ze światem barbarzyńskim były naznaczone agresją tych drugich i bohaterską obroną ojczyzny tych pierwszych. Koncepcje te mogą być interpretowane jako spuścizna po Guomindangu. Jednak w publikacji z 1956 r. znalazły się podobne zapisy, choć mniej eksponowane i raczej przeinterpretowane zgodnie z marksistowską koncepcją walki klas. Dopiero w 2003 r. wojownicze ludy Północy zostały włączone do narodu Państwa Środka. Najazdy stały się konfliktami wewnętrznymi, na dodatek znacznie mniej istotnymi niż „zlewianie się” etnosów (民族融合) w jedną wspólnotę³³. Interpretacja przedstawiona w artykule Baranovitcha odnośnie do okresu wczesnego maoizmu i czasu reform i otwarcia jest zbieżna z materiałami analizowanymi przez autorkę. W mającej reprezentować marksistowski nurt historiografii chińskiej publikacji z 1955 r. ludy Północy to zewnątrzni najeźdźcy, nienależący do narodu chińskiego, który się im mężnie przeciwstawiał³⁴. Atrybuty i zachowania Chińczyków oraz „barbarzyńców” również nie odbiegały od cytowanego podręcznika z 1951 r., współcześnie zaś materiały dydaktyczne przeznaczone dla mniejszości mongolskiej, będące obiektem badań autorki³⁵, podobnie jak podręcznik z 2003 r. przedstawiały wspólnotę różnych ludów łączących się we wspólnotę narodu państwowego³⁶.

WYBRANE PROBLEMY TERMINOLOGICZNE

Używany na gruncie chińskim termin *minzu* (民族) jest nieprecyzyjny, tłumaczy się go jako „naród”, „narodowość” lub „grupa etniczna”. Jednak stosunkowo rzadko jest używany w odniesieniu do Chińczyków Han (汉族), a zdecydowanie częściej w kontekście mniejszości etnicznych (少数民族) lub narodu Państwa Środka (中华民族). W konstytucji ChRL z 1982 r. termin *minzu* został przypisany angielskiemu pojęciu

³³ Por.: N. Baranovitch, *Others No More: The Changing Representation of Non-Han Peoples in Chinese History Textbooks, 1951-2003*, „The Journal of Asian Studies” 2010, Vol. 69, nr 1, [online] <http://dx.doi.org/10.1017/S0021911809991598>.

³⁴ *Dzieje Chin. Zarys*, red. Szang Jüe, przeł. B. Dąbrowski i in., oprac. W. Rodziński, Warszawa 1960, np. s. 317-321, 325-326, 333, 352-353.

³⁵ Wybrane przykłady zawarte są w części *Edukacja „etniczna”*, s. 13-16.

³⁶ Rozumianego jednak nie, jak w literaturze niemieckiej, jako dominująca grupa narodowa, która tworzy państwo, ale jako naród stworzony przez państwo. Por.: S.A.J. Taylor, *Constructions of National Identity and the Nation: The Case of New Zealand/Aotearoa*, PhD thesis, The Open University, 1997, s. 21-22; M. Ahmar, *The Challenge...*, s. 404-405.

nationality. Jednakże termin ten wskazuje na ludy posiadające struktury polityczne³⁷, w podtekście państwowe, zaś mniejszości były obywatelami ChRL³⁸. *Nawet Xiaotong Fei [...] przyznał, że było niepoprawne nazwanie* [Instytutów Narodowości, tj. 民族学院] *angielskim terminem* Institution of Nationalities [民族学院]³⁹, *nawet gdy był to jego pomysł*. Sugerował on raczej użycie terminu „grupa etniczna”⁴⁰. Zdaniem Fei Xiaotonga termin *minzu* powinien być używany w szerokim sensie w stosunku do grup etnicznych w różnych stadiach rozwoju i w różnych okresach historycznych, podczas gdy pojęcie *nation* dotyczy raczej struktur, które uformowały się w warunkach kapitalizmu. Termin ten używany jest w odniesieniu do „narodów” Europy Zachodniej, następnie także Europy Wschodniej, zaś dla przedkapitalistycznych grup etnicznych używane są terminy: „klan”, „plemię” i „narodowość” (*nationality*)⁴¹. Po rozpadzie ZSRR⁴² zauważalna jest tendencja do zastępowania przy powtórnym tłumaczeniu aktów prawnych i innych oficjalnych tekstów *minzu* terminem „grupa etniczna”. Dzięki temu wprowadzono do użycia lepiej brzmiące „relacje międzyetniczne” zamiast „problemów narodowościowych”. W 1995 r. nazwa anglojęzycznego periodyku „Minzu Tuanjie” (民族团结) została zmieniona z „Jedności Narodowej” na „Jedność Etniczną”. Równolegle do użycia w kręgach naukowych wszedł nowo powstały termin *zuqun* (族群)⁴³, który odnosi się do grup etnicznych. W tym kontekście wyraz *minzu* pozostał odpowiednikiem „narodowości”, zaś *guozu* (国族) – narodu posiadającego struktury państwowe⁴⁴.

Nota bene zauważalny jest pewien uzus językowy. Hanowie zwykle używają nazwy mniejszości z sufiksem „narodowość” (np. *Menggu zu* – 蒙古族, *Han zu* – 汉族,

³⁷ K. Gawlikowski, *Nation: A Mythological Being*, [w:] *East Asian Civilizations. New Attempts at Understanding Traditions*, t. 2: *Nation and Mythology*, red. W. Eberhard, K. Gawlikowski, C.-A. Seyschab, Vienna 1983, s. 32.

³⁸ 腾星 [Teng Xing], 王军 [Wang Jun], 20 世纪中国少数民族与教育 [Dwudziestowieczne mniejszości etniczne Chin oraz edukacja], Pekin 2001, s. 4-5.

³⁹ Uniwersytety Narodowości to uczelnie wyższe nastawione na kształcenie i integrację mniejszości etnicznych.

⁴⁰ Heng Wu, *Museum and Change. Regional Museums in the People's Republic of China*, PhD dissertation, University of Bergen, 2011, s. 35-38.

⁴¹ Fei Xiaotong, *Towards...*, s. 65.

⁴² Warto zauważyć podobne problemy w ZSRR, gdzie odmawiano [...] ludom syberyjskim miana narodu (nacji), rezerwując dla nich przede wszystkim określenie narodność – A. Halemba, *Świadomość narodowa współczesnych Altajczyków*, [w:] *Wielka Syberia małych narodów*, red. E. Nowicka, Kraków 2000, s. 108.

⁴³ Choć terminu tego często używa się w odniesieniu nie do pięćdziesięciu sześciu oficjalnie zarejestrowanych narodowości, lecz do grup etnograficznych w ich ramach, takich jak np. Hakkijczycy (客家) u Hanów lub Pema (白玛) u Khampów (ludów Tybetu Zachodniego uznanych za tybetańskie). Na marginesie warto dodać, że wspomniani Hakkijczycy na początku XX w. oraz obecnie na Tajwanie uznawani są za mniejszość etniczną, zaś współcześni etnolodzy potwierdzają przypuszczenie Fei Xiaotonga, że w przypadku ludu Pema należy mówić o odrębnym etosie, nawet na tle bardzo zróżnicowanych ludów zaliczanych do Khampów.

⁴⁴ Uradyn E. Bulag, *Alter/native Mongolian Identity: From Nationality to Ethnic Group*, [w:] *Chinese Society. Change, Conflict and Resistance*, red. E.J. Perry, M. Selden, London – New York 2010, s. 284, *Asia's Transformations*; 腾星 [Teng Xing], 王军 [Wang Jun], 20 世纪..., s. 4-5.

Manzu ren – 满族); Mongołowie, Mandżurowie i Tybetańczycy, szczególnie w kontaktach z nie-Hanami, obok nazwy narodowości zdecydowanie preferują nazwy narodowe/etniczne z dodaniem terminu „człowiek” (np. *Menggu ren* – 蒙古族, *Han ren* – 汉人, *Manzhou ren* – 满洲人). O ile użycie nazwy narodowej w połączeniu z terminem „narodowość” w trakcie rozmowy w języku chińskim jest rzadkie, to w przypadku posługiwania się językiem etnicznym (mongolskim, tybetańskim czy mandżursko-sibijskim⁴⁵) takich połączeń praktycznie⁴⁶ się nie używa. Podejście to może wynikać z wpływu języków etnicznych na nawyki językowe reprodukowane w języku chińskim, jak również na poczucie wyższości przynależności do „człowieczeństwa” w ramach danej grupy etnicznej wobec ambiwalencji względem bycia określanym poprzez „etniczność”⁴⁷. W przypadku Chińczyków Han, gdy określają oni swoją narodowość, szczególnie w języku literackim lub archaizującym, też chętniej podkreślają „człowieczeństwo” swojej grupy niż jej „etniczność”.

W języku chińskim pojęciu Chińczyka odpowiada szereg terminów, m.in.: *Hanzy* (汉族) lub *Hanren* (汉人); archaizujące: *Huaxia* (华夏), *Huaren* (华人), *Tangren* (唐人). Najistotniejsze z punktu widzenia polityki narodowościowej wydają się: *Zhongguoren* (中国人) i *Zhonghua minzu* (中华民族). Dwa ostatnie terminy uważane są za bliskoznaczne⁴⁸, jednak w kontekście narodowościowym różnica jest istotna. Określenie „Człowiek Państwa Środka” nie wzbudza wśród mniejszości specjalnych kontrowersji, gdyż większość z nich utożsamia się z państwem chińskim⁴⁹, z kolei w przypadku usilnie promowanej w oficjalnej propagandzie koncepcji narodu Państwa Środka (中华民族) okazuje się, że poza oficjalnym dyskursem mniejszości etniczne tę koncepcję zdecydowanie odrzucają⁵⁰. Warunki tej koncepcji spełniają *de facto* Hanowie, którzy nie są jednym etnosem, lecz wieloma różnorodnymi grupami etnicznymi spajanymi przez wspólne dziedzictwo cywilizacyjne, którego mniejszości etniczne nie uznają za oczywiste⁵¹. Ludy posługujące się językiem chińskim nie

⁴⁵ W większości klasyfikacji języków tunguskich mandżurski i sibijski uważane są za odrębne języki, choć istnieją podstawy uznania sibijskiego za dialekt mandżurskiego. Obecnie oba języki mieszają się ze sobą, gdyż Mandżurowie, ucząc się „języka przodków”, sięgają po pomoce naukowe w języku sibijskim, również języka potocznego uczą się częściej od Sibijszyków niż od nielicznych naturalnych użytkowników języka mandżurskiego.

⁴⁶ W kontekście użycia w kontaktach nieoficjalnych, gdy wyłącza się urzędniczą nowomowę.

⁴⁷ Na podstawie badań terenowych autorki.

⁴⁸ S. Szynkiewicz, *Zmiany polityki...*, s. 177.

⁴⁹ *Tamże*, s. 176.

⁵⁰ Np. 支那人吹 „56個民族是一家”, 看看內蒙古人怎麼說 [Człowiek chiński wybucha „56 narodowości jest jedną rodziną”, zobaczmy, co powiedzą Mongołowie z Mongolii Wewnętrznej], YouTube, 17 X 2011, [online] <http://www.youtube.com/watch?v=kf-4gjlGRfw>, 20 II 2013.

⁵¹ Procesy te mają pewne analogie w dziewiętnastowiecznej Europie. Przykładowo, po zjednoczeniu Niemiec polityka germanizacyjna służyła budowie narodu w oparciu o państwo, co m.in. wśród Polaków, ale też Bawarczyków budziło sprzeciw i opór, gdyż nie uważali się oni za „niedostatecznie zgermanizowanych Niemców”. Pewne analogie można znaleźć również na terenie Syberii, szczególnie w okresie tworzenia „człowieka radzieckiego”. S. Zapaśnik, Z. Morochojewa, *Problem odrodzenia buriackiej kultury a osobliwości historii Buriatów*, [w:] *Wielka Syberia...*, s. 22 i nast.

mają narzędzi leksykalnych, za pomocą których mogłyby odrzucić przynależności do „ludzi Państwa Środka” (języki mniejszości często dają taką możliwość). Niemniej zarówno dla mniejszości chińskojęzycznych, jak i posługujących się językami narodowymi zaakcentowanie swojej odrębności często objawia się poprzez zanegowanie narodu Państwa Środka. Podczas rozmów autorki z przedstawicielami mniejszości etnicznych o bardzo różnym stopniu akulturacji względem Chińczyków padały argumenty uzasadniające taką postawę, odnoszące się do różnic w systemie myślenia, wierzeń i kultu przodków oraz spuścizny cywilizacyjnej (często „ukradzionej” innym ludom za pomocą znaków chińskich⁵²). Żartobliwie formułowano pytanie także o kryteria przynależności do narodu Państwa Środka – konfrontując, przykładowo, przedstawiciela mniejszości nieznającego chińskiego z cudzoziemskim sinologiem albo niepiśmiennego Hana o lokalnej tożsamości z wywodzącym się z mniejszości profesorem biegłym w języku starochińskim. Na zajęciach na Uniwersytecie Mongolii Wewnętrznej, gdzie wszyscy w grupie seminaryjnej pochodzili z jednej mniejszości etnicznej, podczas omawiania struktury narodowościowej ChRL wykładowca poinformował studentów, że wszystkie mniejszości w Chinach należą do jednego narodu – *Zhonghua minzu* (powiedział to po chińsku, pomimo że cały wykład prowadzony był w języku etnicznym, w którym możliwe jest dość dobre oddanie tego terminu). Dodatkowo nadmienił, że do narodu tego należą m.in. zamieszkujący Chiny Rosjanie, a następnie stwierdził: *A teraz zastanówcie się nad tą koncepcją. Nawet zchińszczeni Mandżurowie uznają kulturę Chin za „zewnętrzną”. Swoje stosunek do Państwa Środka w większości określają jako „skomplikowany” i „pełen sprzeczności”. Utożsamiają się z państwem chińskim, dystansując się jednocześnie od wielu koncepcji w nim promowanych. Chętnie też podkreślają swoją, często tylko nominalną, odrębność. O ile pochodzący z rodu Aisin Gioro⁵³ oficer Armii Ludowo-Wyzwoleńczej może napisać na Weibo o służeniu „Krajowi Przodków” (祖国), to trudniej spotkać potomka „chorągwianych”⁵⁴ deklarującego się prywatnie jako przedstawiciel narodu Państwa Środka. Na portalach społecznościowych, jak Weibo czy Facebook, Mandżurowie szczególnie silnie (w porównaniu z niektórymi mniej schińszczonymi ludami) podkreślają swoje pochodzenie. Co więcej, portale te stają się niekiedy platformą otwartego wyrażania bardzo radykalnych poglądów, jak w przypadku mieszkańca Harbinu, który w swojej autoprezentacji napisał: *Nie jesteśmy narodem Państwa Środka [zhonghua minzu]. Jesteśmy Mandżurami! Nikan [mandż. Chińczycy] zrabowali terytorium naszego państwa Qing, ponownie Chińczycy depczą Mandżurów, wywierają na nich presję używania nazwy naród Państwa Środka, My Mandżurowie od Rewolucji Xinhai cierpimy nieznośne upokorzenia. Wyeliminujmy chińskie [zhonghua] psy, zniszczmy chińską-nikańską spuściznę, restaurujmy nasze Imperium Qing!**

⁵² Odnosi się to do „ludów północnych”, jak Kitanowie czy Dżurdzeni, które używały (często równoległe do własnych systemów pisma) znaków chińskich, ich historia została zapisana po chińsku i przez to ich spuścizna państwowa i kulturowa została uznana za „chińską”.

⁵³ Mandżurski ród cesarski.

⁵⁴ Mandżurowie byli wieloetnicznym stanem wojskowym podzielonym na Osiem Chorągwi.

Imperium Qing.⁵⁵ Można jednak postawić tezę, że separatyzm mandżurski jest wyłącznie fenomenem przestrzeni wirtualnej, co jednak ilustruje założenie o niecałkowitej identyfikacji z oficjalnie promowaną ideą wspólnoty narodowej.

ROLA POLITYCZNA MONGOŁÓW

Pomimo przenikającego wszystkie sfery życia publicznego Chin sinocentrycznego przekazu istnieje jednak przestrzeń dla mniejszości etnicznych do zmanifestowania swojej odrębności narodowościowej. W tym zakresie wyraźnie widoczne jest ścieranie się i konfrontacja etnicznej specyfiki mniejszości narodowych z jej interpretacją dokonaną przez Chińczyków Han. W efekcie tych procesów powstają rozmaite hybrydy kulturowe, które zostaną pokazane poniżej na przykładzie edukacji i kultury masowej. Aby jednak obraz był pełniejszy, należy przy tym wspomnieć, że mniejszości etniczne nie muszą być biernymi odbiorcami polityk wobec nich prowadzonych, zaś instytucje dla nich utworzone nie zawsze będą bytami fasadowymi. Niektóre ludy były w stanie wytworzyć lokalne elity skutecznie korzystające z dostępnych im narzędzi.

Mongołowie niewątpliwie należą do ludów, które miały istotne znaczenie w historii tego kraju, przede wszystkim z powodu trzynastowiecznego imperium. Dlatego też, pomimo że są mniej liczni niż lud Miao czy Tujia, w przeciwieństwie do nich mają region autonomiczny⁵⁶. Populacja Mongołów w Chinach szacowana jest na 6 mln i są oni dziewiątą pod względem liczebności mniejszością ChRL⁵⁷. W samym Regionie Autonomicznym Mongolii Wewnętrznej (RAMW), który liczy 24,7 mln osób, 4,2 mln (17%) należy do mniejszości mongolskiej. Zatem tylko ten jeden obszar zamieszkuje więcej Mongołów niż niepodległą republikę, nazywaną oficjalnie w języku mongolskim *Mongol Uls* (Państwo Mongołów).

Polityki na obszarach etnicznych realizujące różne interesy bywają niekiedy ze sobą sprzeczne. Równoległa modernizacja i próba promocji etniczności często powoduje konflikty pomiędzy Mongołami i Hanami⁵⁸. Ci pierwsi uważają, że są u siebie i mają prawo do władania tymi obszarami oraz wyspecjalizowanych usług państwa. Hanowie zaś twierdzą, że skoro dominują liczebnie na danym terytorium, nie ma uzasadnienia dla preferowania mniejszości kosztem (chińskiej) większości. Przedmiotem niezadowolenia obu stron jest też struktura etniczna administracji publicznej. W ciągu sześćdziesięciu lat proporcje między reprezentantami obu narodowości w strukturach poli-

⁵⁵ 我们不是中华民族！我们是满洲人！尼堪人夺走了我们大清的领土，再次以华之名把我们满洲人压在 他们尼堪人的脚底下，我们满族从辛亥革命至今受尽了不少的耻辱。消灭狗中华，打击汉遇尼堪人， 恢复我满洲大清帝国！daicing gurun!

⁵⁶ Formalnym kryterium utworzenia autonomii jest pułap 20% mieszkańców należących do danej mniejszości etnicznej, który był spełniony w Mongolii Wewnętrznej w początkach ChRL. Jednocześnie obecnie Mongołowie stanowią 17% populacji regionu.

⁵⁷ Wraz innymi ludami mongolskimi jak Santowie, Dagurowie itp. liczyliby przeszło 7 mln osób.

⁵⁸ W.R. Jankowiak, *Sex, Death and Hierarchy in a Chinese City. An Anthropological Account*, New York 1993, s. 18.

tycznych RAMW zbliżyły się do właściwych proporcji ludnościowych, czyli zmieniły się znacząco na niekorzyść Mongołów⁵⁹. Pomimo to mniejszość ta jest w dalszym ciągu wyraźnie nadreprezentowana w instytucjach publicznych. Wynika to po części z utrzymania nieformalnych struktur władzy dzięki relacjom „patron–klient”⁶⁰. Pomimo że wpływowi Mongołowie lokalnie często wspierają przedstawicieli swojej grupy etnicznej, to ich dawna przewaga nad Hanami wyraźnie maleje. W miastach Mongołowie nie są dominującą wspólnotą w tym sensie, że ich obecność nie ma wpływu na ogólne normy, strukturę społeczną, rytuały itp.⁶¹

Niemniej Mongołowie pozostali jedną z najbardziej wpływowych mniejszości etnicznych w ChRL i posiadają swoich przedstawicieli również na eksponowanych stanowiskach centralnych. „Książę”⁶² Wulanfu (Ulaanhüü)⁶³, który tworzył KPCh w Mongolii Wewnętrznej i przyczynił się do utrzymania jej w granicach Chin, pełnił funkcję wicepremiera ChRL. Po nim do niedawna nie było w Chinach równie znaczącej postaci wywodzącej się z mniejszości etnicznej. Jednakże wspomnieć należy o takich postaciach, jak: Baoriledalai (Buraldalaï), która w czasie wrogiej mniejszościom etnicznym „rewolucji kulturalnej” była członkiem trzech (IX, X, XI) Komitetów Centralnych KPCh. Do 2013 r. jedną z najbardziej wpływowych kobiet w ChRL była Wuyunqimuge (Ojunczimge), wiceprzewodnicząca Komitetu Stałego Ogólnochińskiego Zgromadzenia Przedstawicieli Ludowych, także do 2012 r. członkini Komitetu Centralnego⁶⁴. Obecnie za drugą najpotężniejszą kobietę w Chinach uchodzi Fu Ying, aktualna rzeczniczka Ogólnochińskiego Zgromadzenia Przedstawicieli Ludowych, wcześniej wiceminister spraw zagranicznych i ambasador m.in. w Wielkiej Brytanii i Australii⁶⁵.

Wartą przypomnienia jest również osoba policjanta Wang Lijuna (Ünenbaatara), którego sukcesy w walce z przestępczością zorganizowaną i Falun Gong w Jinzhou zwróciły uwagę ówczesnego gubernatora prowincji Liaoning Bo Xilaia, dzięki czemu Wang został szefem policji i wicemerem w mieście Chongqing. Tam wślawił się największą odnotowaną akcją przeciwko przestępczości zorganizowanej, w wyniku której tysiąc osób zostało aresztowanych. Jego zwierzchnik, Bo Xilai, był w tym czasie uważany za pewnego kandydata do Komitetu Stałego KPCh. Jednak Wang wywołał największy od dwudziestu lat skandal polityczny w Chinach zakończony upadkiem politycznym Bo oraz skazaniem Gu Kailai (żony Bo Xilaia) i jego samego.

Najbardziej wpływowi politycy mongolscy to urzędnicy należący do Komitetu Centralnego. Wśród dwustu pięciu członków KC KPCh są przedstawiciele jedy-

⁵⁹ *Tamże*, s. 36.

⁶⁰ *Tamże*, s. 53-55.

⁶¹ *Tamże*, s. 6.

⁶² Jego pochodzenie od Czyngis-chana bywa kwestionowane.

⁶³ Jego właściwe imię – Yungze.

⁶⁴ Na podstawie <http://www.chinavitae.com>.

⁶⁵ Por. też: D. Mierzejewski, *Z kim rozmawiać w chińskim parlamencie?*, Na temat Chin, 3 VI 2013, [online] <http://natematchin.pl/z-kim-rozmawiac-w-chinskim-parlamencie/>, 13 VIII 2014.

nie ośmiu mniejszości, z czego tylko Mongołowie mają trzech⁶⁶ reprezentantów: Bate'era (Baatar) – prezydenta Regionu Autonomicznego Mongolia Wewnętrzna, Bayinchaolu (Bajanczuluu) – gubernatora prowincji Jilin, oraz Yang Jinga. Ten ostatni nie tylko wszedł do XVIII Sekretariatu Komitetu Centralnego, lecz był to również jedyny przedstawiciel mniejszości etnicznych, który został sekretarzem KC. Yang był także prezesem Chińskiej Akademii Zarządzania⁶⁷.

Obecność tych wpływowych postaci w życiu politycznym Chin nie zmienia faktu, że Mongołowie są mniejszością, a ich elity polityczne – w przeważającej części zchińszczone. Ponadto na wysokie stanowiska w państwie często wynosiły ich lokalne struktury, które składały się również z Chińczyków Han i innych narodowości. Z uwagi na skomplikowane uwikłania lojalnościowe nie należy zatem zakładać, iż czołowi politycy mongolscy będą działać otwarcie na rzecz swojej narodowości. Szczególnie w przypadku zsinizowanych elit może występować silniejsza identyfikacja z regionem (na poziomie prefektury lub powiatu) niż własną grupą etniczną w całości. W niektórych wypadkach można też zaobserwować u nich próby pogodzenia sprzecznych interesów lokalnych wspólnot mongolskich z interesami państwa, co jednak wydaje się w praktyce niewykonalne. W przypadku szczebla centralnego, nawet jeśli funkcjonujący na nim Mongołowie nie działają na rzecz swojego ludu, i tak budują jego prestiż, gdyż są dowodem na jego duże znaczenie lokalne.

Ochronę interesów mniejszości etnicznych miały wspomóc autonomiczne jednostki administracyjne oraz reprezentacja parlamentarna. Instytucjonalne instrumenty mające służyć mniejszościom działają jednak dobrze jedynie, gdy same mniejszości mają siłę i pomysł na ich efektywne wykorzystanie. Mongołowie niewątpliwie do nich należą i na szczeblu lokalnym rozwijanych jest szereg inicjatyw z dziedziny kultury i nauki kontrolowanych przez tę mniejszość. W efekcie kultura mongolska, choć silnie przekształcona, weszła do głównego nurtu kultury masowej ChRL.

Nie powinien dziwić fakt, że chociażby podział administracyjny ilustruje sprzeczne tendencje odnośnie do polityki wobec Mongołów. Z jednej strony w ChRL wyróżnia się nietypowy podział administracyjny Regionu Autonomicznego Mongolii Wewnętrznej. Jednostkami drugiego stopnia odpowiadającymi prefekturom są konfederacje (związki plemienne, *meng*), natomiast jednostkami trzeciego stopnia, równorzędnymi wobec powiatów, są chorągwie (*qi*) i chorągwie autonomiczne (*zizhi qi*)⁶⁸. Podział ten odzwierciedla też politykę sinizacji tych terenów poprzez zmianę niektórych nazw historycznych konfederacji plemiennych (chiń. *meng*, mong. *ajmag*) na „miasta” (chiń. *shi*, mong. *chot*), co ma wpływ na kształtowanie się pamięci historycznej o tych obszarach. W ten sposób Konfederacja Ich Dzuu stała się Miastem

⁶⁶ Pozostałe mniejszości, tj. Zhuangowie, Huejowie, Ujgurowie, Mandżurowie, Tybetańczycy, Koreańscy i Miao, mają po jednym członku, pomimo że (poza Koreańczykami) są liczniejsi niż Mongołowie.

⁶⁷ *Who's Who: 18th Central Committee of the Communist Party of China*, China.org.cn, 15 XI 2012, [online] http://www.china.org.cn/china/18th_cpc_congress/2012-11/15/content_27124199.htm, 4 VII 2013.

⁶⁸ J. Rowiński, W. Jakóbiec, *System konstytucyjny Chińskiej Republiki Ludowej*, Warszawa 2006, s. 72, 75, 85-87, *Systemy Konstytucyjne Państw Świata*.

Ordos⁶⁹. Podobny los spotkał mandżursko-mongolski Dżirem przemianowany na Miasto Tongliao czy konfederację Ulaanchad nazywaną obecnie Miastem Chifeng. Ziemie ważnego plemienia Zachodnich Tümedów zostały podzielone administracyjnie na Miasto Höhhot oraz Miasto Baotou (mong. Bogdo).

Dzięki posiadaniu wpływowych politycznie elit, zarówno na szczeblu lokalnym, jak i centralnym, sytuacja Mongołów w Chinach jest szczególna. Niemniej również oni doświadczają problemów podobnych do innych mniejszości, w tym – presji uznania przez nich istnienia ukształtowanego *Zhonghua minzu*.

EDUKACJA ETNICZNA

Głównym celem edukacji formalnej jest integracja mniejszości etnicznych z chińskim społeczeństwem, przez co ludy te są poddawane procesowi akulturacji. W wyniku tego procesu przyswajają one chińskie wzorce kulturowe, choć w dalszym ciągu traktują je jako „obce” lub „zewnętrzne”. Wraz z procesem zastępowania własnego systemu kulturowego systemem chińskim istnieje teoretycznie możliwość asymilacji *sensu stricto* mniejszości, czyli utracenia nie tylko atrybutów kulturowych, ale wręcz zaniku całego etnosu. System edukacji mniejszości jest przez to krytykowany m.in. przez prof. Teng Xinga z Departamentu Edukacji Narodowości na Centralnym Uniwersytecie Narodowości, który jest uważany za jednego z najwybitniejszych badaczy problemów edukacji mniejszości etnicznych w ChRL. Zwraca on uwagę na to, że każdy system edukacji ma na celu przekazanie dziedzictwa oraz odzwierciedla sposób myślenia i wartości narodu, który go stworzył. Zatem każdy system edukacji jest *de facto* „edukacją etniczną”⁷⁰. Oświata mniejszości etnicznych w Chinach, która jest tworzona przez obcą grupę etniczną, jest zatem niedostosowana do kultury mniejszości. Może ona utrudniać zachowanie ich własnych kultur i przekazanie kolejnym pokoleniom, dlatego też musi prowadzić do asymilacji⁷¹.

Podręczniki szkolne oraz minima programowe powinny stanowić implementację założeń polityki edukacyjnej państwa. Zgodnie z oficjalnymi wytycznymi polityka edukacyjna mniejszości etnicznych ma na celu z jednej strony podtrzymywanie i rozwijanie ich języka i kultury, z drugiej zaś ma prowadzić do akulturacji względem kultury chińskiej. Założenia te wprowadzane są w życie poprzez mieszanie różnych elementów z dominującej kultury chińskiej i mniejszości wraz z uwzględnieniem wiedzy powszechnej (która jest *de facto* zachodnim konstruktem). W efekcie ich przekaz kulturowy również jest niejednorodny, eklektyczny, niekiedy wręcz chaotyczny. Dobrym przykładem jest seria *Dumdadu ulus-un küküd-ün nebterkej toli* [Encyklopedia chińskich dzieci]⁷².

⁶⁹ Uradyn E. Bulag, *From Yeke-juu League...*, s. 5.

⁷⁰ 腾星 [Teng Xing], 王军 [Wang Jun], 20 世纪..., s. 8-9.

⁷¹ Dosłownie: „wspólne grupy kulturowe” (共同文化群体). *Tamże*, s. 9-10.

⁷² Np. Teike. *Dumdadu ulus-un küküd-ün nebterkej toli* [Historia. Encyklopedia chińskich dzieci], red. 徐惟诚 [Xu Weicheng], Pekin 2007.

Nie jest to zestaw obowiązkowych podręczników, ale stanowią one pomoc naukową przy omawianiu poszczególnych zagadnień. Seria ta powstała pod auspicjami Ministerstwa Edukacji i stanowi syntezę programów nauczania dziesięciu bloków tematycznych. Opracowana została przez wieloetniczny zespół pracowników naukowych, pod przewodnictwem Hana – Xu Weichenga, byłego wiceministra propagandy. W skład zespołu wchodził też inni Hanowie oraz Mongołowie, Ujgurzy, Tybetańczycy, Koreańczycy, Huej, Kazach i Mandżur. Nad jej mongolską wersją pracowali naukowcy z Uniwersytetu Mongolii Wewnętrznej, Akademii Nauk Mongolii Wewnętrznej i innych ośrodków naukowych. Wydawać by się mogło, że w ten sposób dostosują oni ową serię do potrzeb mongolskich uczniów, szczególnie że część badaczy jest zaangażowana w krzewienie kultury mongolskiej. Jak jednak wynika z lektury samych podręczników, tak się nie stało. Odzwierciedlają one efekt prac zespołu, który składał się z przedstawicieli bardzo od siebie różnych narodowości, dla których jedyną platformą porozumienia i współpracy były język i kultura chińska.

Przykład trudności w przekazie kulturowym stanowi *Baya surɣayuli surɣal nom* [Podręcznik do szkoły podstawowej]⁷³ dla klas pierwszych. W książce tej widać silny nacisk na prezentację chińskich wzorców kulturowych. Już dwa początkowe teksty, które następują po nauce alfabetu, są dla mongolskiego sześciolatka ze stepów kompletnie niezrozumiałe. Pierwszy opowiada o tym, że mały Lu Xun lubił czytać książki. Pisarz ten jest niewątpliwie postacią znaczącą dla chińskiej literatury. Jednak dla Mongołów to osoba obca kulturowo, stąd też nie widać szczególnego uzasadnienia, aby dziecko mongolskie zapoznawało się z nim za pośrednictwem podręcznika do języka mongolskiego, skoro będzie się o nim uczyło na zajęciach z historii, języka i literatury Chin. Drugi tekst budzi podobne wątpliwości, gdyż opowiada o dziadkach zabierających wnuki do sadu. Dziecko z tradycyjnej mongolskiej prowincji zapewne nigdy nie widziało sadu. Na tych dwóch przykładach widać ogólny problem, jak nawet proste pojęcia powstałe w jednej kulturze pozostają niezrozumiałe w innej – nawet pomimo ich pozornej asymilacji poprzez „mongolizację”⁷⁴. Ilustruje to szerszy problem edukacji mniejszości etnicznych, która jest niedostosowana do realiów ich życia, doświadczenia i norm kulturowych. Może to stanowić czynnik zniechęcający rodziny i uczniów do kontynuacji nauki⁷⁵.

Na podstawie analizy podręczników szkolnych widać również, że w latach 80. i na początku lat 90. XX w. kładziono większy niż w późniejszych latach nacisk na podstawy ideologiczne marksizmu, poprzez odwoływanie się do wspólnej z blokiem wschodnim symboliki rewolucyjnej („Mały Lenin”, „Mały Lei Feng”). W kolejnych modyfikacjach programu zostały one zredukowane lub zastąpione retoryką propaństwową („Mały Lu Xun” zamiast „Małego Lenina”).

⁷³ *Baya Surɣayuli Surɣal nom* [Podręcznik do szkoły podstawowej], Höhhot 2007.

⁷⁴ Polegającej czy to na zapisie pismem mongolskim chińskiej nazwy, czy na kalce nieznanego pojęcia z języka chińskiego.

⁷⁵ G.A. Postiglione, *School Access in Rural Tibet*, [w:] *Education and Reform in China*, red. E. Hannum, A. Park, London–New York 2009, s. 94, *Critical Asian Scholarship*.

Problematykę budowania chińskiego patriotyzmu ilustruje również *Dumdadu surɣayuli-jin surɣi-jin silideg sigümzilen ögüleksen zokijal* [Wybór wypracowań uczniów szkoły średniej]⁷⁶. Zamysłem autora zbioru było pokazanie różnorodności tekstów, które podzielił na dwa nurty tematyczne. Z jednej strony prezentowane teksty mają uchwycić przemiany rzeczywistości społeczności mongolskiej. Z drugiej – omawiają (mongolskie) standardy etyczne, czyli mają przekazać: „światło kultury i wiedzy”, wzorce „wychowania w mądrości”, a także „chronić miłość do ludu” (w podtekście – mongolskiego, jednak w ramach chińskiego państwa). W wybranych wypracowaniach ważny jest motyw lokalnej „małej ojczyzny” lub „miłość do [niesprecyzowanej] ojczyzny”, ale niekoniecznie w rozumieniu Wielkich Chin. W kontekście lokalnego patriotyzmu pojawia się często wątek przyrodniczy, bardzo mocno eksploatowany w tradycji literackiej Mongołów. Jego „uwspółcześnienie” nastąpiło poprzez wyeksponowanie problemów ekologicznych, przede wszystkim zagłady stepów, co jest silnie obecne w świadomości i literaturze współczesnych Mongołów. Jednocześnie pojawiają się odniesienia do Chin jako „naszego kraju” (*man-u ulus*). Widać zatem, że wzmacnianie patriotyzmu mongolskiego i miłości do Mongolii⁷⁷ nie wiąże się z kontestacją państwa chińskiego – utożsamianie się z nim również jest promowane, jednak więź z nim będzie już dużo słabsza. Wspieranie tworzenia równoległych tożsamości jest przejawem pragmatyzmu Mongołów, z jednej strony wypełniają oni zalecenia odnośnie do linii ideologicznej Pekinu, z drugiej – adaptują się i integrują ze społeczeństwem w celu wykorzystania jego potencjału dla własnych celów. Jednym z nich jest budowa pozycji politycznej, gospodarczej i instytucjonalnego zaplecza dla zachowania własnej odrębności kulturowej.

Na przykładach tych widać próby budowania narodu Państwa Środka za pomocą systemu edukacji etnicznej. Jednocześnie Mongołowie usiłują wykorzystywać ów system do promocji i utrzymania swojego systemu kulturowego. Strona chińska poprzez przewagę instytucjonalną i finansową ma jednak silniejszą pozycję, dlatego też nawet dzieci wykształcone w języku etnicznym przejmują, często nieświadomie, chińskie wzorce kulturowe.

„WEWNĘTRZNY ORIENTALIZM”

Zanim Deng Xiaoping zainicjował okres „reform i otwarcia”, kultura masowa w ChRL rozwijała się, eksplorując przede wszystkim tematykę rewolucyjną. Mniejszości etniczne były w niej prawie nieobecne, pomijając wątki wyzwalania Tybetańczyków spod opresji feudalizmu czy miłości Koreańczyków do Mao Tse-tunga (Mao Zedonga). Na tej fali wypłynęła jedna gwiazda eksponująca, choć w bardzo specyficzny sposób, „etniczność”. Ceten Dulma (Caidan Zhuoma) śpiewała dla wszystkich pokoleń chińskich

⁷⁶ Altanbulay Ć. Bökedelger, *Dumdadu surɣayuli-jin surɣi-jin silideg sigümzilen ögüleksen zokijal* [Wybór wypracowań uczniów szkoły średniej], Pekin 2012.

⁷⁷ W tym kontekście mogą być to również historyczne ziemie mongolskie, przede wszystkim znajdujące się w granicach ChRL.

przywódców w dwóch językach, chińskim i tybetańskim, stylizowane na tybetańską muzykę ludową pieśni rewolucyjne. Do jej żelaznego repertuaru należą „hity” w rodzaju *Komunizm przybył, zamienił gorycz w słodycz* (共产来了苦变甜) czy poświęcone Mao Tse-tungowi: *Pekin ma złote Słońce* (北京有个金太阳) i *Na złotym wzgórzu Pekinu* (北京的金山上). Ceten Dulma została symbolicznie odrzucona przez swoją wspólnotę, gdyż śpiewała o „wyzwoleniu Tybetańczyków”, podczas gdy nie należała do niewolników ani nawet do wolnych chłopów, lecz do drobnej szlachty.

Mając na celu tworzenie własnej, nowoczesnej kultury, Chińczycy zwrócili się w kierunku bogatej lokalnej tradycji, która w unifikującym się państwie Mao była traktowana co najmniej ambiwalentnie. W tym poszukiwaniu oryginalności i tradycji kultury niechińskich ludów okazały się niezwykle atrakcyjne. Były one z jednej strony pociągające, z drugiej pozostawały niezrozumiałe. Ten stan fascynacji „egzotycznymi ludami” oraz proces tworzenia wyobrażeń na ich temat przypomina europejski orientalizm. Tworzenie mniejszościowej cepelii miało być pierwotnie atrakcją dla ludzi Zachodu; z czasem zaczęło przyciągać rodzimych turystów, którzy nie mieli możliwości odbywania podróży za granicę i zaczęli przyjmować ideę jakiejś formy wspólnoty narodowej z wyraźnie odrębnymi ludami zamieszkujących granice państwa. Fenomen „wewnętrznego orientalizmu” dotyczy całego regionu Azji Południowo-Wschodniej, również Chin (tak kontynentalnych, jak i Tajwanu). Jest on symptomatyczny dla specyfiki procesów tworzenia narodów państwowych na tych obszarach, opisany nie tylko dla ChRL⁷⁸, ale również Wietnamu, Malezji i Tajlandii⁷⁹. Autorka miała możliwość zaobserwowania tego zjawiska również w Indonezji, która podobnie jak Chiny przejęła doktrynę „jedności w różnorodności”. Na przykładzie „wewnętrznego orientalizmu” widać wyraźnie, jak odmienne są to procesy w porównaniu z innymi częściami Azji. W Azji Środkowej i Republice Mongolii również trwają zabiegi w celu utworzenia narodu państwowego, ale o odmiennej specyfice, o czym świadczy fakt, że tam „wewnętrzny orientalizm” nie mógłby wystąpić w tej formie, co w Chinach i w krajach Azji Południowo-Wschodniej.

POP-MNIEJSZOŚCI

Omawiając współczesne przemiany kulturowe, warto wspomnieć o synkretyzmie jako o ogólnej tendencji w kulturze chińskiej⁸⁰, a nawet szerzej – w Azji Wschodniej. Chiński świat idei opiera się na koncepcji Yin i Yang – dualizmie komplementarnym, a nie antagonistycznym, jak w tradycji zachodniej⁸¹. Jest to relacja, która tylko wtedy ma potencjał twórczy, gdy tworzą ją przeciwieństwa (tj. różne elementy). Ma to głębo-

⁷⁸ Tze-Ki Hon, *Ethnic and Cultural Pluralism. Gu Jiegang's Vision of a New China in His Studies of Ancient History*, „Modern China” 1996, Vol. 22, nr 3, s. 319-321.

⁷⁹ *Southeast Asian Identities, Identities. Culture and the Politics of Representation in Indonesia, Malaysia, Singapore, and Thailand*, red. J.S. Kahn, London 1998, s. 134-139.

⁸⁰ Por.: H. Nakamura, *Systemy myślenia ludów Wschodu. Indie, Chiny, Tybet, Japonia*, red. P.P. Wiener, przeł. M. Kanert, W. Szkudlarczyk-Brkić, Kraków 2005, s. 285-291, *Ex Oriente*.

⁸¹ K. Gawlikowski, *Religijność chińska, uwagi o innej cywilizacji*, „Azja-Pacyfik” 2003, t. 6, s. 7-67.

kie konsekwencje dla wielu dziedzin życia i objawia się m.in. dążeniem do syntezy bardzo różnych składników (a nie zastąpienia jednych drugimi). Odbiciem tej samej idei jest także fakt, że „etniczność” jest uosabiana głównie przez wiejską kobietę z mniejszości, która stanowi przeciwieństwo, ale i dopełnienie dla pochodzącego z miasta nowoczesnego mężczyzny z dominującej grupy etnicznej Han⁸². W umysłach Chińczyków wzajemne przenikanie się tych światów, ale przy jednoczesnym ich trwaniu umożliwia istnienie harmonijnego układu kulturowego narodu Państwa Środka.

Kultura masowa, siłą rzeczy operująca na prostych schematach, dostarcza rozlicznych ilustracji tej koncepcji. Widać ją chociażby na przykładzie duetu Legenda Feniksa (凤凰传奇). Jest to jeden z najpopularniejszych zespołów w ChRL, który skutecznie broni kontynent przed zalewem tajwańskiego popu. Co dodatkowo wyróżnia tych wykonawców, to eklektyzm muzyczny doprowadzony do ekstremum, przy czym zarówno wykonawcy, jak i odbiorcy przyjmują tę mieszankę jako coś naturalnego. Tak jakby oczywiste było w muzyce popularnej łączenie rocka z hip-hopem, dodanie podkładu techno/disco oraz chórków operowych i zaśpiewanie tekstu w kilku językach. Stąd też powstały różne oryginalne określenia gatunku muzycznego, który jest przez nich tworzony: „rolniczy metal” czy „robotniczy punk-rock”. Według Chińczyków ich twórczość należy przede wszystkim do „muzyki etnicznej” – i to wyłącznie za sprawą mongolskiej wokalistki, która stanowi kontrast dla „nowoczesnego”, rapującego Hana.

Śpiewaczka z ludu Miao przy akompaniamencie „klasycznego” muzyka pochodzenia mandżurskiego wykonująca wraz z hiszpańskim śpiewakiem operowym tradycyjną piosenkę tybetańską dla Chińczyków nie jest niczym dziwnym. Tybetańska *Ballada z Kangding* (康定情歌) należy do kanonu chińskich pieśni ludowych, dlatego też doczekała się wspólnego wykonania przez takie sławy, jak Plácido Domingo, Song Zuying (narodowość Miao) i Lang Lang (narodowość mandżurska).

Bardzo często zdarza się, że pochodzący z mniejszości wykonawcy przez swoich pobratymców uważani są za przedstawicieli współczesnej muzyki popowej lub rockowej, zaś przez Chińczyków – za przedstawicieli muzyki etnicznej. Jest to pewien paradoks ilustrujący różnice w percepcji twórców kultury przez różne strony. W zakresie powszechnej popkulturowej cepelizacji dość znanym przykładem jest girlsband Siostry z Halamy. Ich wizerunek od razu budzi skojarzenia z Tybetem, choć żaden element nie jest w nim do końca tybetański. Nienaturalne ruchy i specyficznie ustawione głosy nie mają wiele wspólnego z typową tybetańską twórczością, zaś strojów, luźno inspirowanych tybetańskimi chałatami, nie założyłaby zwykła Tybetanka. Jednak (według słów tybetańskiej tancerki) *to podoba się Chińczykom i aby trafić do telewizji, trzeba w ten sposób wyglądać i tańczyć*. Ponieważ to, co dociera za pośrednictwem środków masowego przekazu, jest dla młodych ludzi „prestżowe”, może się okazać, że wykonawcy w stylu Sióstr z Halamy staną się wzorcem dla młodych artystów. One same jednak nie są lubiane, gdyż popularność na rynku chińskim budują m.in. wykonaniem zaangażowanych politycznie piosenek Ceten Dulmy. Uśmiechnięci, tańczący

⁸² L. Schein, *Gender and Internal Orientalism in China*, „Modern China” 1997, Vol. 23, nr 1, s. 74-87.

Tybetańczycy mają też w umyśle Hanów tworzyć wyobrażenie rozkwitu kultury tybetańskiej pod chińskimi rządami. Równolegle istnieją wykonawcy, którzy tworzą blisko tradycyjnej sztuki wokalne i taneczne, łączą nowoczesność i rodzimą tradycję, przez co zdobywają obie widownie. Należą do nich Ujgurki z tria Shahrizoda czy Daiqing Tana (Tajdz Tanaa) – Mongołka z Tybetu, niezwykle popularna szczególnie wśród chińskiej, wielkomijskiej bohemy.

Zagrożeniem dla kultur mniejszościowych może być nie tylko zupełna sinizacja, ale również cepelizacja. Upowszechnienie syntetycznych form nawiązujących jedynie do etnicznych kultur wśród danej społeczności kosztem jej oryginalnej twórczości ludowej, a przez to wypieranie kultury mniejszościowej na rzecz chińskiej może sprzyjać jej zanikowi. Tym bardziej że media promują właśnie takie formy, przez to tworzą wrażenie ich powszechności, a także podnoszą ich wartość w oczach zarówno twórców, jak i odbiorców. Kultury niechińskich ludów są promowane, ale praktycznie wyłącznie w spłyconej i uproszczonej formie. Mniejszości, które promują swoją oryginalną kulturę, udowadniając jej inne niż chińskie pochodzenie, zaprzeczają tym samym istnieniu narodu Państwa Środka.

PODSUMOWANIE

Proces tworzenia narodu Państwa Środka wymaga zmiany myślenia zarówno Chińczyków Han o mniejszościach, jak i mniejszości etnicznych o swoim miejscu w Chinach. Procesy te nie wynikają jedynie z odgórnego ich narzucania przez Hanów mniejszościom etnicznym. Jest to wyzwanie również dla Chińczyków Han, biorąc pod uwagę fakt, że koncepcja „narodu”, choć w jakimś stopniu osadzona w wizji ponadetnicznej wspólnoty cywilizacyjnej z okresu cesarstwa, jest rewolucją w systemie myślenia dla dominującej grupy narodowościowej. Pomimo że nadal żywa jest ideologia „wielkohańskiego szowinizmu” (大汉主义), coraz rzadziej spotyka się otwarcie wyrażaną wrogość wobec mniejszości etnicznych. Prowadzona przez Hanów polityka integracji narodowej stanowi próbę osłabiania wrogości i włączenie mniejszości do chińskiej wspólnoty. Dla Hanów, którzy składają się z wielu etnosów o odrębnych językach, kulturach czy pochodzeniu, naród Państwa Środka wydaje się następnym w dziejach etapem rozszerzenia cywilizacyjnej identyfikacji na kolejne ludy. Tak naprawdę to Hanowie tworzą naród Państwa Środka, mniejszości niekoniecznie podzielają to poczucie wspólnoty. Choć wydaje się, że ich więź z Chinami i Chińczykami jest czymś więcej niż jedynie administracyjną przynależnością, niemniej w znacznej części mają one silne poczucie odrębności narodowościowej. Należy podkreślić, że procesy sinizacyjne niejednokrotnie wpływają na wzmocnienie etniczności. Pozornym paradoksem jest, gdy wraz z zanikiem różnic kulturowych następuje powiększanie dystansu psychologicznego jako ostatniego „bastionu” tożsamości narodowej. Dlatego też procesy akulturacji (przede wszystkim językowej) i tworzenie „syntetycznych” kultur etnicznych nie muszą prowadzić automatycznie do zaniku mniejszości w perspektywie najbliższych pokoleń. Fakt posiadania wpisanej narodowości do dowodu osobistego i utrzymywa-

nia nominalnej odrębności jest dowodem na to, że ani Hanom, ani mniejszościom nie zależy na asymilacji *sensu stricto*. Nie zmienia to faktu, że mniejszości odczuwają presję sinizacyjną, w czym upatrują zagrożenia dla swoich kultur. Zwłaszcza ważne historycznie ludy za sprawą dominacji sinocentrycznego dyskursu mają poczucie degradacji. Jednak i one integrują się ze społeczeństwem chińskim, choć z większymi, w porównaniu z mniej istotnymi ludami, oporami. Na przestrzeni tysiącleci odwieczny chiński *melting-pot* wchłonął wiele historycznie ważnych ludów. Dlatego, choć koncepcja narodu Państwa Środka pozostaje dla mniejszości sztuczna i nieprawdziwa, nie można całkowicie wykluczyć, że wiele pokoleń później zostanie ona przez nie zaakceptowana. Otwartym pozostaje pytanie, czy będzie wiązało się to z ich całkowitym zanikiem, czy z ustabilizowaniem równoległych tożsamości.

BIBLIOGRAFIA

- Ahmar M., *The Challenge of Confidence-building Measures in South Asia*, New Delhi 2001, *Foreign Policy, Peace and Security Series*.
- Baya Suryayuli Suryal nom* [Podręcznik do szkoły podstawowej], Höhhöt 2007.
- Baranovitch N., *Others No More: The Changing Representation of Non-Han Peoples in Chinese History Textbooks, 1951-2003*, „The Journal of Asian Studies” 2010, Vol. 69, nr 1, [online] <http://dx.doi.org/10.1017/S0021911809991598>.
- Uradyn E. Bulag, *Alter/native Mongolian Identity: From Nationality to Ethnic Group*, [w:] *Chinese Society. Change, Conflict and Resistance*, red. E.J. Perry, M. Selden, London–New York 2010, *Asia's Transformations*.
- Uradyn E. Bulag, *From Inequality to Difference: Colonial Contradictions of Class and Ethnicity in „Socialist” China*, „Cultural Studies” 2010, Vol. 14, nr 3-4, [online] <http://dx.doi.org/10.1080/09502380050130437>.
- Uradyn E. Bulag, *From Yeke-juu League to Ordos Municipality: Settler Colonialism and Alter/native Urbanization in Inner Mongolia*, „Provincial China” 2001, Vol. 7, nr 2, [online] <http://dx.doi.org/10.1080/1326761032000176122>.
- Altanbulay Ć. Bökedelger, *Dumdadu suryayuli-jin suryĉi-jin silideg sigümzilen ögüleksen zokijal* [Wybór wypracowań uczniów szkoły średniej], Pekin 2012.
- Dzieje Chin. Zarys*, red. Szang Jüe, przeł. B. Dąbrowski i in., oprac. W. Rodziński, Warszawa 1960.
- Elliott M.C., *The Manchu Way. The Eight Banners and Ethnic Identity in Late Imperial China*, Stanford 2001.
- Fei Xiaotong, *Towards a People's Anthropology*, Beijing 1981, *China Studies Series*.
- Gawlikowski K., *Nation: A Mythological Being*, [w:] *East Asian Civilizations. New Attempts at Understanding Traditions*, t. 2: *Nation and Mythology*, red. W. Eberhard, K. Gawlikowski, C.-A. Seyschab, Vienna 1983.
- Gawlikowski K., *Religijność chińska, uwagi o innej cywilizacji*, „Azja-Pacyfik” 2003, t. 6.
- Halemba A., *Świadomość narodowa współczesnych Altajczyków*, [w:] *Wielka Syberia małych narodów*, red. E. Nowicka, Kraków 2000.

- Tze-Ki Hon, *Ethnic and Cultural Pluralism. Gu Jiegang's Vision of a New China in His Studies of Ancient History*, „Modern China” 1996, Vol. 22, nr 3.
- Jankowiak W.R., *Sex, Death and Hierarchy in a Chinese City. An Anthropological Account*, New York 1993.
- Mierzejewski D., *Z kim rozmawiać w chińskim parlamencie?*, Na temat Chin, 3 VI 2013, [online] <http://natematchin.pl/z-kim-rozmawiac-w-chińskim-parlamencie/>.
- Moser L.J., *The Chinese Mosaic. The Peoples and Provinces of China*, Boulder 1985, *Wetview Special Studies on East Asia*.
- Nakamura H., *Systemy myślenia ludów Wschodu. Indie, Chiny, Tybet, Japonia*, red. P.P. Wiener, przeł. M. Kanert, W. Szkudlarczyk-Brkić, Kraków 2005, *Ex Oriente*.
- 中华民族 [Naród Państwa Środka], [online] <http://arts.imextrade.ru/education/nationalities-of-china/?lang=ch>.
- 中华民族 [Naród Państwa Środka], [online] <http://baike.baidu.com/view/9440.htm?noadapt=1>.
- Postiglione G.A., *School Access in Rural Tibet*, [w:] *Education and Reform in China*, red. E. Hannum, A. Park, London–New York 2009, *Critical Asian Scholarship*.
- Rowiński J., Jakóbiec W., *System konstytucyjny Chińskiej Republiki Ludowej*, Warszawa 2006, *Systemy Konstytucyjne Państw Świata*.
- Schein L., *Gender and Internal Orientalism in China*, „Modern China” 1997, Vol. 23, nr 1.
- 支那人吹 „56個民族是一家”, 看看內蒙古人怎麼說 [Człowiek chiński wybucha „56 narodowości jest jedną rodziną”, zobaczmy, co powiedzą Mongołowie z Mongolii Wewnętrznej], YouTube, 17 X 2011, [online] <http://www.youtube.com/watch?v=kf-4gjlGRfw>.
- Southeast Asian Identities. Culture and the Politics of Representation in Indonesia, Malaysia, Singapore, and Thailand*, red. J.S. Kahn, London 1998.
- Szynkiewicz S., *Mniejszości etniczne*, [w:] *Chiny. Przemiany państwa i społeczeństwa w okresie reform 1978-2000*, red. K. Tomala, Warszawa 2003.
- Szynkiewicz S., *Zmiany polityki Chińskiej Republiki Ludowej wobec mniejszości etnicznych po 1978 roku: ku uznaniu odrębności kulturowych*, [w:] *Wielkie przemiany w Chinach. Próba bilansu reform Deng Xiaopinga*, red. K. Gawlikowski, M. Ławacz, Warszawa 2012.
- Taylor S.J.A., *Constructions of National Identity and the Nation: The Case of New Zealand/Aotearoa*, PhD thesis, The Open University, 1997.
- 腾星 [Teng Xing], 王军 [Wang Jun], 20 世纪中国少数民族与教育 [Dwudziestowieczne mniejszości etniczne Chin oraz edukacja], Pekin 2001.
- Who's Who: 18th Central Committee of the Communist Party of China*, China.org.cn, 15 XI 2012, [online] http://www.china.org.cn/china/18th_cpc_congress/2012-11/15/content_27124199.htm.
- Wittfogel K.A., Feng Chia-sheng, *History of Chinese Society. Liao, 907-1125*, Philadelphia–New York 1949, *Transactions of American Philosophical Society*, new ser., 36.
- Wu Heng, *Museum and Change. Regional Museums in the People's Republic of China*, PhD Dissertation, University of Bergen, 2011.
- Teüke. *Dumdadu ulus-un küküd-ün neberkej toli* [Historia. Encyklopedia chińskich dzieci], red. 徐惟誠 [Xu Weicheng], Pekin 2007.
- Zapaśnik S., Morochojewa Z., *Problem odrodzenia buriackiej kultury a osobliwości historii Buriatów*, [w:] *Wielka Syberia małych narodów*, red. E. Nowicka, Kraków 2000.

Informacje rozproszone na portalach:

Chinavita.com.

Facebook.com.

Weibo.com.

Mgr Katarzyna GOLIK – absolwentka kierunków: mongolistyka i tybetologia na Uniwersytecie Warszawskim (magisterium, 2009) oraz finanse i bankowość w Wyższej Szkole Ekonomicznej (licencjat, 2010). W ramach stypendiów naukowych: studia w Instytucie Języka i Kultury Mongolskiej Państwowego Uniwersytetu w Ułan Bator (2006-2007), Instytucie Edukacji Międzynarodowej Uniwersytetu Pedagogicznego Prowincji Liaoning w Dalian (2011), Instytucie Studiów Mongolistycznych oraz Instytucie Edukacji Międzynarodowej Uniwersytetu Mongolii Wewnętrznej w Höhhot (2012). Również studia na: WNE i innych jednostkach UW, SWPS, ISP PAN/CC.